

Josef Holeček a Rusko

ANEŽKA HREBIKOVÁ

ABSTRACT: Josef Holeček and Russian Empire

The Russian Empire in second half of nineteenth century represented important phenomenon for modern Czech society and its political development. The aim of this study was to describe the relationship of the prominent Czech writer and intellectual Josef Holeček to Russia in this time on the basis of his visits. Holeček was in considerable extent occupied with political situation in the tsarist empire. He conservatively insisted on retaining the tsarist regime and unification of slavic nations. With regard to personal relationship to Russia, Holeček was subjectively interested in the army and common peasants. He criticized insufficient education system of Russia and minimal care of common peasants and other slavic nations. As the committed journalist, he saw in Russia especially a country that is implicitly intended to be at the forefront of the Slavic nations. However, this country represented for Holeček also certain platform, on which is possible to realize his ideals.

KEY WORDS: Josef Holeček, Russian empire, Correspondence

CONTACTS: Bc. Anežka Hrebiková, Katedra pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Nám. Jana Palacha 2, 116 38, Praha 1; HrebikovaAnezka@seznam.cz

Úvod

Ruské impérium představovalo v druhé polovině devatenáctého století pro české země zásadní velmoc, jež do jisté míry ovlivňovala zdejší politiku, její vymezování se i cíle. V rámci debat o carské říši bylo možné reflektovat formující se českou národní společnost i její politické a kulturní požadavky. Přestože snahy českých a ruských slavjanofilů o sjednocení slovanských národů do jednoho státního útvaru skončily pouze jako ideje, uchované v lepším případě na papíře, v tom horším jako marné pokusy, a vlivem událostí krátkého dvacátého století se vzájemný poměr mezi českými zeměmi a Ruskem převrátil spíše do své negativní polohy, je nevyvratitelné, že poměr k slovanskému hegemonu do značné míry ovlivnil vývoj moderní české společnosti.

Pro intence této studie byl vybrán jeden z Čechů, kteří v Rusku během druhé poloviny devatenáctého století pobývali dostatečnou dobu a na zemi si vytvořili do značné míry ucelený a co možná nejobjektivnější názor. Předkládaná studie je koncentrována na postřehy jednoho z literátů a intelektuálů, o nichž je známo, že na rozdíl od spíše úzce zaměřeného pohledu politiků byli povětšinou schopni za podmínky alespoň minimálního kritického přístupu vnímat v zahraničí cokoliv zajímavého, záračejícího či potenciálně přínosného pro vlast.

Josef Holeček (27. 2. 1853 – 6. 3. 1929) byl ovlivněn slovanskou tematikou již od raného mládí. Pocházel ze selské rodiny z jižních Čech. Na vyšším hospodářském ústavu v Táboře, v jehož čele v té době stál velký příznivec jižních Slovanů Václav Křížek, se seznámil a přátelil s řadou zdejších jihoslovanských a bulharských vrstevníků, což jej brzy přivedlo k pilnému studiu jejich rodných jazyků.¹ Po letech psal kolegovi Svatopluku Čechovi: „*V letech jinošských mne velice uchvacovala krása národní poezie jihoslovanské...*“² Už v sedmdesátých letech 19. století mu právě první pokusy o překlad bulharského folklóru umožnily vstup do Umělecké besedy a společnosti – posléze nejen – českých literátů.³

Roku 1874 jej významný básník a představitel májovců Vítězslav Hálek doporučil na místo vychovatele v chorvatském Záhřebu. Holečkovým malým svěřencem se zde stal pozdější významný chorvatský dramatik Stjepan Miletić: „*Hošik je... hodný, přítulný a bude učenlivý. Za jediný den ke mně úplně přilnul, tak jako bychom byli z jedné matky...*“⁴ Současně byl Juliem Grégrem požádán, aby odtud psal do Národních listů občasně politické zprávy.⁵ Následně byl poslán jako zvláštní zpravodaj do Hercegoviny, kde v té době vypuklo povstání proti místní turecké správě. Mezi lety 1876–1877 pak jako zpravodaj působil v Černé Hoře, kam se osvobozené boje přesunuly.⁶ Vlivem těchto zkušeností Holeček ke slovanskému jihu silně přilnul a často se sem v průběhu života vracel.

Zájem o jižní Slovanů přivedl Josefa Holečka k touze poznat i Slovanů východní. Do Ruského impéria se spisovatel podíval celkově třikrát. První, nejdelší cestu podnikl roku 1887. „*V tom roce jsem se vydal do Ruska na delší cestu, abych je studoval,*“ napsal Holeček ve svých pamětech.⁷ Jel pravděpodobně na popud svého zaměstnavatele Julia Grégra. Roli v rozhodnutí odcestovat hrál kromě tužby psát o slovanské otázce určitě i prostý důvod: touha zemi osobně poznat a pochopit zdejší společnost a její mentalitu, jak psal Julius Grégr v Holečkově průvodním listu na cestu po Rusku: „*Josef Vojtěchovič Holeček, český spisovatel a redaktor novin ‚Národní listy‘ cestuje po Rusku, aby se seznámil se zemí, národem i jeho každodenním životem.*“⁸ Spisovatel vyrazil vlakem přes Krakov a již ve Lvově učinil krátkou zastávku, neboť „*chtěl jsem se poněkud obeznámiti s haličskými Rusy, pokládaje je jako za krátkou předmluvu ohromného foliantu, vlastního Ruska.*“⁹

První dny srpna 1887 strávil Holeček v Simferopoli a v okolí Jalty. Musel se zde zdržet déle, než očekával, kvůli opožděnému doručení peněz na poště: „*Tři dny trvalo, než jsem z tamní pošty dostal peníze. Jeden den přišly, druhý den úředníci napsali pro mě návěští, třetí mi je vydali, a to ještě ne mně, nýbrž komisionáři v hotelu, kde jsem bydlel, aby pro*

1 Květa HOMOLOVÁ – Mojmir OTRUBA – Zdeněk PEŠATA (edd.), *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století*, Praha 1982, s. 103.

2 Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále citováno jako PNP), fond (f.) Čech Svatopluk, přijatá korespondence.

3 K. HOMOLOVÁ – M. OTRUBA – Z. PEŠATA (edd.), *Čeští spisovatelé; Josef HOLEČEK, Pero. Román-Paměti*, díl 2., Praha 1923, s. 35.

4 PNP, f. Herites František, přijatá korespondence.

5 Viz např. PNP, f. Frič Josef Václav, přijatá korespondence.

6 PNP, f. Herites František, přijatá korespondence; Jiří OPELÍK a kol.(ed.), *Lexikon české literatury II (H–J)*, Praha 2000, s. 239.

7 J. HOLEČEK, *Pero*, díl 4, Praha 1925, s. 135.

8 PNP, f. Holeček Josef, doklady.

9 J. HOLEČEK, *Zájezd na Rus*, díl 1, Praha 1896, s. 35.

případ, že by při všech arcibyrokratických, nemotorných opatřeních stal se nějaký podvod, měli po ruce domácího člověka, kterého by se chopili.“¹⁰ Této události využil Holeček ke kritice nápadných slabín zdejšího byrokratického systému: „*Jaké jsou v Rusku pošty, tomu se lze jen smát, zlobit se není možno. Tolik nepořádku, libovůle, nevedomosti, úzkostlivého puntičkářství, neohrabanosti, tolik lenosti, neúslužnosti a sekýrování obecnstva, že se musím divit, že tím docela není udusen ten čilý obchodní ruch zdejší.*“¹¹

V polovině srpna přijel Josef Holeček do Rostova na Donu, odkud psal v nečekaném zklamání a ironii o tamější chaotické situaci: „*Rusko se v mých očích překonává. Rostov je ze všech měst, která jsem dosud projel nejzajímavější. To se Vám zdá, že jste v Kalifornii! Město rostlo úžasnou rychlostí, obchody jsou zde takové, že někdy nakladači mívají 6–7 rublů denní mzdy. Všechno se dere jen o mamon, spekulanti rostou a padají, na ulicích povstávají domy boháčů vedle starých dřevěných bud. Vraždy a loupeže dějí se na ulici a lidé se na to lhostejně dívají. Lidový život nemá ceny, jen energie ji má, a proto vrahové a lupiči volnou cestu! Přitom všechno veselé a bujné, lidé užívají světa, jak k penězům přišli, tak jich pozbývají...*“¹²

„*Jestli všechna ruská města, která jsem dosud viděl, mají americké vzezření, Rostov má nejameričtější.*“¹³ Z tohoto města psal Holeček rovněž o pro Rusko velmi netypických teplotních podmínkách: „*V Rostově bylo za dnů mého pobytu 44°C.*“¹⁴

Z Rostova odjel Holeček do Novočerkaska, který spisovatele nadchl množstvím osvětových a kulturních institucí: „*...je to velmi krásné město o 45 000 obyvatelích... Má gymnásium, reálku, ženský institut, divadlo, tři tiskárny, 3 knihkupectví, spolek pro šíření užitečných knih, klub šlechtický a občanský. Kromě toho má tři pivovary, Šampaňské se tu rodí...*“¹⁵ Setkal se zde s místním úřednictvem a doprovod mu dělali kozáčtí velitelé: „*Do extáze je přivedlo, když jsem jim pověděl české pořekadlo o kozáckém koni a Vltavě.*“¹⁶ Na cestě z Novočerkasska do Caricyna po Donu jel Holeček parníkem jménem Alexandr III. a v dopise z něho vtipkoval v duchu pomocné historické vědy diplomatiky: „*Velectěný pane chefe! Divíte se asi, odkud Vám to píšu. Na Alexandru III. – a nepíšu ani na pergamentu!*“¹⁷ Přes Moskvu a Petrohrad se poté v říjnu 1887 navrátil do Čech.

Následující dvě cesty na Rus Holeček podnikl k příležitosti oslav narození Alexandra Sergejeviče Puškina a Nikolaje Vasiljeviče Gogola.¹⁸ Vzhledem ke svému krátkodobému charakteru však nemají větší vypovídací hodnotu.

Holečkův vztah k Rusku

Josef Holeček se po celý život soustředil na Slováky a slovanskou vzájemnost. Česká spo-

10 Archiv Národního muzea (dále ANM), f. Grégr Julius, kart. 4, inv. č. 4/1, sign. 4/1, fol. 17.

11 Tamtéž.

12 Tamtéž.

13 PNP, f. Holeček Josef, vlastní rukopisy.

14 PNP, f. Holeček Josef, vlastní rukopisy.

15 ANM, f. Grégr Julius, kart. 4, inv. č. 4/1, sign. 4/1, fol. 18.

16 Tamtéž.

17 Tamtéž.

18 PNP, f. Holeček Josef, doklady; Vratislav DOUBEK, *Česká politika a Rusko (1848–1914)*, Praha 2004, s. 230; PNP, f. Holeček Josef, rodinná korespondence.

lečnost byla dle něj nedostatečně seznámena s pravým stavem věcí na východě a to bylo nutno napravit.¹⁹ Obhajoba slovanských národů a neustálá agilita ve prospěch jejich věci byly jeho celoživotním posláním a zaměstnáním.

Holečkův zájem o Rusko rostl postupně, především díky cestě roku 1887, kdy projel téměř celou carskou říší a přivezl si inspiraci pro svá díla. Novinář a spisovatel Holeček, jenž jel na Rus jako profesionál, který na vlastní kůži pocítil strasti slovanských etnik na Balkáně, se proto dá označit za poměrně vhodnou osobu k popisu zdejší situace ze svého pohledu, a to pohledu, který měl být co neucelenějším a měl přispět k vzájemným vztahům obou zemí: „...*mými dopisy z Ruska a o Rusku musí býti dosaženo cíle většího: musím o něm podati zprávu všestrannou a systematickou, aby náš poměr k Velříši slovanské byl pevně určen a přesně vytkčen. Chci si zůstaviti možnost spravedlivého soudu o všech věcech a tu bych si bezpochyby odňal, kdybych počal psáti dřív, než budu mít před sebou celkový obraz, vlastní názor o všech věcech a ustálené mínění.*“²⁰ Holečkův názor bude tedy koncentrován na jeho politické postoje a osobní reflexe.

Politické postoje

Sklony k slavjanofilství získával Josef Holeček spontánně od dětství. Vyrůstal v tradiční a hluboce věřící jihočeské selské rodině a například jeho paměti jsou zřetelné láskou k venkovu, prostému lidu a přírodě.²¹ Již zde je tak možné hledat paralelu k obdivu k prostému lidu jihoslovanskému a poté k ruským mužikům. Druhý podnět pak představovala Holečkova obliba jihoslovanské literatury a poezie, jež jej přivedla ke studiu jazyků, včetně jazyka ruského.

Již při vychovatelském postu v Záhřebu hovořil Holeček jako zanícený panslavista: „*Doufám však, že v Záhřebu shledám pevnou baštu Slovanstva proti Němectvu.*“²² Několikaleté působení ve zpravodajské službě pro české listy na Balkáně během zdejších osvobozenecových povstání, autenticita prostředí a ideály, za něž se bojovalo, pak z mladého Holečka učinily horlivého propagátora myšlenky slovanské spolupráce. Zvláště Černá Hora se spisovateli stala frekventovaným zdrojem umělecké a žurnalistické tvorby a zejména vzorem slovanského národa. Je zajímavé, že o carské říši se v tomto smyslu nikdy nevyjádřil, ačkoliv uznával její velmocenské postavení mezi slovanskými zeměmi. Černá Hora pro Holečka byla důkazem skutečnosti, že i sebepatrnější národ může bojovat proti silnějšímu nepříteli, je-li v něm dostatek národního uvědomění a obětavosti. O tom, že bojovnost a aktivita pro něj z hlediska národního byly klíčové, svědčí i drobná poznámka o Bulharsku z povstaleckého roku 1875: „*Já už nemám Bulharsko rád, protože jsou místo povstalci ležalci.*“²³ Prozíravě si uvědomoval, že Balkán je oblastí, která bude v řádech desítek let rozhodující, co se osudu

19 „*Doufám, že... dosáhnu toho..., abych totiž očitě poznával část po části svět slovanský a odčinil tak nedostatků, jenž je na velkou překážku přirozeného našeho rozvoje literárního a politického,*“ ANM, f. Grégr Julius, kart. 4, inv. č. 4/1, sign. 4/1, fol. 5.

20 ANM, f. Grégr Julius, karton 4, inv. č. 4/1, sign. 4/1, fol. 15.

21 Viz např. J. HOLEČEK, *Pero*, díl 1, Praha 1922, s. 24–26.

22 PNP, f. Herites František, přijatá korespondence.

23 PNP, f. Frič Josef Václav, přijatá korespondence.

(nejen) Slovanů týče: „*neboť události na Balkáně mají pro nás nesmírnou důležitost, kterou dosud málokdo ví.*“²⁴

Už od prvních dní své cesty do Ruska vyhledával Holeček intenzivně kontakty s největšinou myšlenky slovanské vzájemnosti nakloněnými ruskými intelektuály, kteří jej zasvěcovali do zdejších poměrů. Marně se například snažil o rozhovor s významným konzervativním slavjanofilem a vydavatelem *Moskevských Vedomostí* Michaiilem Nikiforičem Katkovem.²⁵ Jako zastánce ruské angažovanosti na Balkánu a zvláště obhájece teze, že právě Češi hrají mezi Slovanly mimořádnou roli, si Holeček Katkova vážil, nesouhlasil však s jeho zjevným vlivem na zpřísnění dohledu nad ruským školstvím a omezením akademických svobod a předpokládal negativní konsekvence takových opatření: „*Pro nás arci má cenu jen jeho protiněmecká působnost a vnitřní záležitosti ruské chceme jen znáti, nikoli napravovati. Děsné nařízení o omezené návštěvě středních a vysokých škol jest ještě dílem Katkova. Do škol mají být přijímáni jen synové ‚blahomravných‘ a zámožných rodičů... Jak široké pole otvírá se demoralisaci a hlouposti. Rusové... brali dosud nejlepší talenty z lidu. Udělení privileje na vzdělání, jehož nyní dostane se třídám zámožným a jenž později bude ohraničeno na šlechtu, bude míti vzápětí ohromnou vnitřní nespokojenost.*“²⁶ Holeček si uvědomoval rozdíl mezi západními tendencemi ovlivněnou, liberální vládou Alexandra II. „Osvoboditele“ a panováním jeho syna Alexandra III., který se snažil navrátit k absolutnímu samoděržaví. Z hlediska politického uvažoval ryze pragmaticky, neboť zájmy Slovanstva byly pro něj v tomto případě o něco důležitější než klíčové vnitřní poměry ruské. Podle Holečka nebylo vhodné situaci v říši za Alexandra III. přehlížet, ani ji považovat za ideální, „*avšak, protože nynější národní směr ruské politiky je nám vítaný a spásný, nemůžeme jinak, než o vnitřní politice ruské zachovávatí úplné mlčení, neschvalovati, neodsuzovati, ani rad neudíletí, neboť otázky ruské nedají se řešiti podle běžných receptů západních.*“ O tomto spásném směru ruské politiky psal spisovatel ve svém díle *Ruskočeské kapitoly*: „...*Alexandr II. stál aspoň jednou nohou na západě a v tom tkví tragická jeho vina, jako je nejskvělejší stránkou dosavadního panování nynějšího cara Alexandra III., že se postavil úplně na domácí půdu ruskoslovanskou.*“ „*Carem Alexandrem III. ruský národ je navrácen sobě samému a svému historickému úkolu.*“²⁷ Jedná-li se o ruské vnitropolitické poměry, byl tedy Holeček možná překvapivě zastáncem pasivního nezasahování, neboť situace v zemi byla natolik komplikovaná, že snaha pomoci ze zahraničí by způsobila spíše více škody, než užitku.²⁸

Je evidentní, že co se vzájemných rusko-českých vztahů týče, byly Holečkovy dojmy z Ruska značně nekritické: „*Rusové i Čechové ujišťují mne, že slovanské vědomí za posledních 20 let velice se v Rusku rozšířilo a stále se šíří. Čechům a zvláště naší straně jsou zde velmi nakloněni... Seznání takové je nám znamením, že na Rusy můžeme spoléhati.*

24 PNP, f. Čech Svatopluk, přijatá korespondence.

25 Tamtéž.

26 ANM, f. Grégr Julius, kart. 4, inv. č. 4/1, sign. 4/1, fol. 14.

27 J. HOLEČEK, *Ruskočeské kapitoly*, Praha 1891, s. 38, 118.

28 „*Zde také již pomýšleli na lidové zastupitelství a omezení vůle panovníkovy, ale nenašli proto dosud formy, protože prostranství říše je příliš ohromné a žijou na něm od pohanských barbarů lidé až po výši moderního vzdělání. V té příčině Rusové musejí si časem pomoci sami.*“ ANM, f. Grégr Julius, kart. 4, inv. č. 4/1, sign. 4/1, fol. 14.

*Je třeba, abychom byli ve spojení s hlavami slovanské inteligence ruské, kteráž bude rozšiřovati sympatie a vědomosti o nás... Musím je (Rusy) pochváliti, že jsou velmi rozumní a střízliví. Všechny jejich požadavky a přání lze shrnouti v jedno: abychom byli dobrými Slovy v politice a literatuře a šířili ruský jazyk i české inteligenci, aby tím zjednána byla rovnováha němčině, aniž by tím pole české literatury bylo jakkoli omezováno. Na změnu ani na reformu náboženství nekladou váhy, zůstávajíce nám, uznáváme li za vhodné a prospěšno zesílit tím svou národnost.*²⁹ V osmdesátých letech devatenáctého století bylo Ruské impérium zmítáno řadou nejen vnitropolitických krizí a myšlenka slovanské vzájemnosti zde pomalu ale jistě ustupovala ve prospěch rostoucího ruského nacionalismu. Holeček takto entuziasticky psal v souvislosti s tezemi spíše reziduálních, ryze panslavistických skupin, jejichž činnost se přesunula do méně vlivné akademické sféry. Nelze tedy souhlasit s názorem, že s Rusy lze počítat, neboť země v této době měla zkrátka dostatek svých problémů, nemluvě o Holečkem zmiňované náboženské toleranci. Jelikož bylo známo, že jednou ze základních tezí ruského panslavismu je misie mezi katolickými Slovy, dalo se předpokládat, že v jakémkoliv spojení Ruska s českými zeměmi by východní impérium tolerovalo pouze pravoslavné vyznání.

Z hlediska ruských vnitropolitických poměrů se českého literáta nejvíce dotýkala i pro něj citlivá otázka vztahu k Němcům: „*Zcela bez obav o Rusy nejsem. Oni dosud nepochopují náležitě, jak jsou jim Němci nebezpeční. V lidu sice šíří se v posledních letech sama sebou nenávisť k Němcům, kteří se mu vedle židů a Arménů jedině protíví, ale nikdo si nepřipouští myšlenku, že by ti Němci, kteří jsou v Rusku osazení, mohli Rusku býti na škodu. Němci Rusko přikrývají koloniemi jako druhdy dělávali v západních zemích slovanských. S národem ruským nikdy nesplynou.*“³⁰ Narážka na židovskou populaci v Rusku není u Holečka překvapivá, neboť se v některých jeho spisech a korespondenci objevují zřetelné známky antisemitismu. Jednalo-li se o německé nebezpečí pro Rusko, varoval spisovatel nejen před hospodářskými obstrukcemi, ale i poškozováním pravoslavné církve.

Problematické bylo i téma rusko-polské. Ve vzájemném rozporu spisovatel zjevně upřednostňoval Rusko, neboť Poláci neprojevovali dostatek ochoty kooperovat s impériem, ani s ostatními slovanskými státy, což dosvědčují věty v Holečkových pamětech, týkající se berlínského kongresu: „*Strašně sklamáni zmocnilo se všech Slovanů kromě Poláků, kteří myslí, že se musejí radovati z každé škody i křivdy, učiněné Rusku, a nepřejí ani neruským Slovanům, aby se domohli větších úspěchů, zvláště politických.*“³¹ Jediným cílem Poláků je podle Holečka pomsta a poškozování slovanského hegemonu, proto se nemohou divit, že jim Rusové nedůvěřují a mocensky je kontrolují. Rusko-polský poměr, který Holeček v rámci slovanských vztahů označil jako „*abnormální*“³² jej velmi zarmucoval, zvláště byly-li konflikty podníceny vinou Ruska, jak o tom psal několik let před vypuknutím první světové války z bělehradského novinářského kongresu: „*Sjezd se nám vydařil velmi pěkně, až na to, že na posledním banketě došlo ku srážce mezi Rusy a Poláky a to, bohužel, vinou Rusů. Rusové vyváděli divy, žádali zadostiučinění od Srbů jakožto hospodářů, od srbské*

29 ANM, f. Grégr Julius, kart. 4, inv. č. 4/1, sign. 4/1, fol. 14.

30 ANM, f. Grégr Julius, kart. 4, inv. č. 4/1, sign. 4/1, fol. 19.

31 J. HOLEČEK, *Pero*, díl 4., Praha 1925, s. 27.

32 J. HOLEČEK, *Ruskočeské kapitoly*, s. 95.

vlády i krále. Dostali, co žádali, ale zanechalo to nelibý dojem, čehož velmi lituji, tím spíše, že jsem si velmi zakládal na přítomnosti Rusů. Cítil jsem, že přijeli k vůli mně a že mi tím osvědčují důvěru. Také se přihlásili ke svazu, což rovněž je můj úspěch. Ale s Poláky se nesnesou a Poláci s nimi. Tu je všechno marno.³³ Z uvedených vět je patrné, jak až příliš osobně Holeček pojímal své kontakty s Rusy.

Roku 1889 psal český spisovatel po své první návštěvě Istanbulu ve své pevné, leč utopické víře o tom, kdo nakonec ovládne celý Balkán: „...dědicem Cařihradu nemůže a nebude nikdo jiný, než Rusko. Jiní si mohou o Cařihrad zuby lámat, Rusku padne sám do klína jako zralé jablko. Pochopuji zdánlivou mdlobu ruské politiky v Cařihradě. Rusové nepotřebují se namáhati... naše milé Rakousko, jak jen se pohne dále na východ, bude mít na krku otázku bosensko-hercegovskou, kde věci dospěly k opětovnému výbuchu... A jako že pro nás Čechy není přátelského dohodnutí s Rakouskem a všechn zisk nám může vyplynouti jen z jeho neúspěchů, je samozřejmo, kam se musejí vypínati naše snahy a naděje. Bulharsko neznamená pro Rusko žádný nezdar, Rusko je na cestě do Cařihradu jednoduše překročí či obkročí. Rusko se na východě nepotřebuje nikoho lekati...“³⁴ Holečkův slovanský ideál byl tedy zřetelný: Rusko mělo být na Balkáně bezvýhradným hegemonem a to paradoxně i přes evidentní ztrátu samostatnosti jihoslovanských států, zde Bulharska, za jejichž svobodu Holeček bojoval. Až nadejde pravý okamžik, Rusko a další slovanské národy se spojí v jedné federaci, jež má prospívat i Rusku samotnému: „velikému Rusku jsem přiřknul úkol ochránce malých národů, kteří jsou v rámci ruské říše i mimo něj... Malí národové bez rozdílu ethnického původu věrně Rusko obstoupí, budou mu násypem, zadržujícím náběh Západu, Rusko tak chráněné bude mít možnost pravidelného rozvoje své samostatnosti, a z uznalosti za tu službu bude také národům násypu poskytovat ochranu, které jsou velmi potřebni.“³⁵ Paradoxní je, že snaha ovládnout Balkán, konkrétně Istanbul a Úžiny, jež měla dle Holečka představovat jeden z kroků k vítězství slovanské vzájemnosti, se pro Rusko stala osudnou, neboť to byla právě ona, jež nepřipravenou zemi přivedla do první světové války, respektive k pádu impéria. O vzdáleně podobném osudu pro Rusko se Holeček koneckonců sám zmiňoval: „Nejčastěji myslím, že ruský národ má před sebou v bližší nebo další budoucnosti podobnou dobu, jakou byla naše husitská.“³⁶

Není proto divu, že události po roce 1918 v Rusku Holečka těžce zklamaly. Paralelu k době husitské v Rusku si zřejmě musel představovat odlišně, spíše v podobě převratu v rovině duchovní. Přesto však nepozbýval naděje na konec bolševické vlády, paktující se se západem, jak je patrné z jeho stati v době konce ruské občanské války: „Kdyby bolševism byl národně ruským, vítězství jistě bylo by jeho; ale že národně ruský není, vidíme po dvouleté jeho praxi, že ve své původní podobě, ve které vystoupil na jeviště dějin k poděšení všeho světa, neobstává a rozkládá se ve své prvky.“³⁷ Je třeba podotknout, že ve svých politických postojích byl spisovatel až příliš zaslepen ideou vzájemné slovanské federace a neoblíbou velmocí, které této federaci stály v cestě. Neuvědomoval si přítom

33 PNP, f. Holeček Josef, rodinná korespondence.

34 ANM, f. Grégr Julius, kart. 4, inv. č. 4/1, sign. 4/1, fol. 20.

35 J. HOLEČEK, *Pero, Román-Paměti*, díl 3., Praha 1924, s. 234.

36 ANM, f. Grégr Julius, kart. 4, inv. č. 4/1, sign. 4/1, fol. 19.

37 PNP, f. Holeček Josef, výstřižky: J. HOLEČEK, *Co se děje v Rusku?*, in: Národní Politika, 28. 8. 1920.

nutnost určitých kroků, bez nichž by slovanský státní útvar nikdy nevznikl, tedy především zásadní stabilizaci vnitřních poměrů v Ruském impériu, ukončení jeho expanzivních plánů na Balkán, jež neměly racionální důvod a větší vstřícnost k ostatním slovanským etnikům, například Polákům, v zájmu skutečné vzájemnosti a nikoliv pouze politické vypočítavosti.

Osobní postoje

Zájem o Rusko u Holečka vzrostl spolu se zájmem o jihoslovanské země a jejich literaturu. Učit ruskému jazyku se prý začal již ve čtrnácti letech pod dojmem všeobecné vlny rusofilství po pouti do Moskvy roku 1867. Roku 1873 vydal Antal Stašek pět Holečkových ukázek překladu poezie ruského selského básníka Alexeje Vasiljeviče Kolcova. Ve svých pamětech Holeček napsal: „*Zdalo se mi, že všechno se mi daří a poddává, zvláště když moje články v Národních listech začaly buditi pozornost v cizině, Rusku. V ‚Moskevských Vědomostech‘, jež řídil mnohomocný Michail Nikiforovič Katkov, vycházely jejich překlady... Tím byla také moje tížádnost ukojena.*“³⁸

Co ve vztahu k Rusku zaujme na Holečkovi asi nejvíce, je jeho velká obliba vojska a všeho, co s ním bylo spojené.³⁹ Tato tendence zřejmě pramení ze zkušeností za balkánské krize, kdy si Holeček uvědomil, že boje za nezávislost Slovanů, byť sebekrutější, jsou nedílnou součástí dějin slovanské vzájemnosti. Od té doby si proto vážil všech příslušníků armády. Při své první cestě na Rus psal z Oděsy entuziasticky: „*Co se mi dosud nejvíce v Rusku líbí je vojsko... To jsou jinačí chlapíci než naši!... Disciplína, které se podrobují z lásky k věci a k svému stavu, není jim trestem v káznici, jako v Rakousku... Kdyby ti lidé vrhli (sic!) do Čech a objevili se na náměstích a návších, lidé jakmile by se s nimi trochu seznámili, by je objímali a líbali.*“⁴⁰ V líčení ruského vojska vystupoval Holeček skutečně až příliš nekriticky: „*Radost podívatí se na ty ‚soldatušky, ljudi molodyje.‘ Každý z nich silný, jarý, svěží, a co při tom nejlepší, každému kouká z očí pytel dobroty... důstojníci hledí na ‚řadového‘ jako na kamaráda, vše jako v rodině. Nevěřím, že toto vojsko Bulharům po osvobození ubližovalo. Ti lidé jsou s to jen osvobozovat, jen se obětovat, jen jiným dobro činit, bezúčelné krutosti jsou neschopni... Tolik však mohu říci s plným přesvědčením, že by běda bylo kterémukoli státu, který by se proti Rusku postavil bez dobrých spojenců. Byl li by poražen, obyvatelstvo by jistě fraternisovalo s vítězným vojskem ruským. Mně se teprve nyní vysvětluje, proč nechtěli Turci ze zajetí domů. Ruští vítězové skrotili je svou statečností a dobrotou po boji na vždy.*“⁴¹ Ačkoliv i Holečkův kolega novinář Servác Bonifác Heller se pět let po Holečkovi vyjadřoval na své cestě po Rusku o zdejší armádě především co se týče její velkoleposti obdobně,⁴² s dalšími Holečkovými výroky nelze souhlasit. Výroky o rovnoprávnosti a přátelských vazbách mezi nižšími a vyššími šaržemi jsou pravděpodobně značně idealizované, neboť například Holečkův krajan a kolega,

38 J. HOLEČEK, *Pero*, díl 2., Praha 1923, s. 410.

39 V Holečkově korespondenci se často objevují zmínky o návštěvách bojišť či o vojácích, např. informace o památce bitvy na Kosově poli, označované Holečkem jako srbská Bílá hora, ANM, f. Grégr Julius, kart. 4, inv. č. 4/1, sign. 4/1, fol. 4.

40 ANM, f. Grégr Julius, kart. 4, inv. č. 4/1, sign. 4/1, fol. 13.

41 ANM, f. Grégr Julius, kart. 4, inv. č. 4/1, sign. 4/1, fol. 15.

42 „*Vojsko ruské, pokud jsem je viděl, vypadá znamenitě a imponuje... Svět bude jím asi překvapen!*“ ANM, f. Grégr Julius, karton 4, složka 4/1, sign. 4/1, fol. 24.

rovněž cestující po Rusku, Vilém Mrštík psal o poměrech v ruském vojsku zcela odlišně: „...nikdo na Rusi neví, kde začíná a kde přestává lidská jeho důstojnost, kde přestává být člověkem a kde začíná být pánem, kde přestává být pánem a stává se člověkem v tom potupném slova smyslu, v jakém ho užívá vůči sluhům... Charakteristické je, že poddůstojníci ani v průvodu otce nesmí do hostince vejít, aby svou přítomností neznečistil vzduch určený pro vznešené plíce vyšších důstojníků.“⁴³ Nebylo možné, aby armáda prokazovala takovou míru disciplíny, neboť ji naneštěstí neprojevovala ani ve válečném stavu, jak se to rovněž projevilo během války rusko-japonské a posléze první světové. Nedostatek vojenského řádu byl jedním z mnoha faktorů, které způsobily těžké porážky Rusů v těchto střetech, proto lze Holečkovo vychloubání silou ruského vojska považovat za irelevantní. Ostatně, deziluzi z ruské armády prožíval spisovatel už po porážce s Japonskem: „Že se na Rusko hrne ohromná krise, bylo patrné již od počátku panování Mikuláše II. Krisi jsem očekával, ale byl bych dal hlavu za to, že vytrvají, neustoupí a zvítězí. A oni nevydrželi v boji ani dvě leta, ustoupili a nyní své rozhořčení obracejí naproti sobě, hloupě, jako to Slované vždycky dělali... Vmýšlím-li se do těchto věcí, je mi zoufale...“⁴⁴ Holeček si patrně neuvědomil zásadní skutečnost, že vliv absence vojenské odvahy ve střetu na pád samoděržaví nebyl tak klíčový jako fakt, že vojenské úspěchy či neúspěchy jsou výrazně determinovány vnitropolitickým vývojem země.

Další sociální vrstvou, jež Holečka na jeho cestě Ruskem nesmírně zaujala a v jejímž popisu byl tentokrát realističtější, byli ruští muzici: „Neméně příznivý dojem na mne dělá ruský mužik, jehož jsem dosud poznal jako izvoščika nebo převozníka. Když promluví, každé slovo... je lahodné, srdečné, upřímné. Myslívál jsem si, že ruští spisovatelé mužika idealisují a připisují mu duševní vlastnosti, kterých nemá. Oči se mi otevírají, poznávám svůj omyl. V tom lidu je tak znamenité jádro, že pochopuji Lva Tolstého, jenž na vrcholu své literární slávy v plném rozkvětu svého ducha sešel se s mužikem a chce jen pro něj pracovat a s ním splynouti.“⁴⁵ Bylo možné předpokládat, že ze selského prostředí pocházejícího spisovatele nadchne obdobná ruská vrstva, jíž se v té době intenzivněji než kdy předtím věnovala i ruská literatura: „...Já vidím tu společnost, která tvoří 90 % ruského národa, docela jinak. Ti lidé překvapují svou vážností. Tváře jejich jsou vesměs rozumné a mužné. Nepozoroval jsem na nich žvatlavosti, spíše byli nehovorní, v sebe pohroužení. Ani stopa toho tlachání, s jakým se u nás setkáváme všude, kde se shromáždí několik lidí.“ Holeček v duchu slavjanofilství komparoval západní a východní společnost, zde prostý lid, ve prospěch společnosti východní.

Na rozdíl od ryze tendenčního líčení armády lze jeho popis ruských mužiků přece jen považovat za důvěryhodnější: „Mnoho jich četlo. Někteří četli bibli, jeden si prozpěvoval žalmy, většina čtoucích měla v rukou malé brožurečky, které vycházejí v Moskvě... Jeden četl brožuru ‚Ivan Gus‘, jež vyšla v titěž sbírce. Budu doporučovati krajanům, kteří si stěžují, že ruský národ o nás ničeho neví, aby si do zásoby těchto knížek nakoupili a každému Rusovi dali jednu, který o českém národě nemá žádného ponětí.“ Idea obecného povědomí

43 Cit. dle: Jan VLADISLAV (ed.), *Vilém Mrštík: Cesta do Ruska (Listy z Nižního Novgorodu) 1896*, Praha 1992, s. 44.

44 Cit. dle: Jan VOBORNÍK, *Josef Holeček*, Praha 1913, s. 59.

45 ANM, f. Grégr Julius, kart. 4, inv. č. 4/1, sign. 4/1, fol. 15.

mezi oběma národy navzájem evidentně neměla být podle Holečka uplatňována jen mezi inteligencí obou států. „*Vidno, že by se lid rád vzdělával, ale nemá kde. Pomáhá si tedy po svém způsobu a není mu divu, dospěje-li touto cestou k jiným logickým vývodům, než by došel, kdyby nebyl odkázán na samoučení. Slovem, ten lid už není dítětem, s ním dlužno již jednati jako s dospělým, a to ještě s takovým, který již vrozenou povahou je samostatnější jiných, on samostatně myslí, přijde čas, že bude i samostatně jednat.*“⁴⁶

Stav gramotnosti prostých Rusů byl v zemi navzdory dosavadním školským reformám realizovaným za takřka všech carů počínaje Kateřinou II. tristiťní ještě v dvacátém století, proto je poměrně pozitivní skutečnost, že se Holeček setkal s některými, jež evidentně prošli alespoň základním stupněm vzdělání. Spisovatel oprávněně spatřoval v mužících nejenom kvantitativní, ale i duchovní podstatu Ruského impéria a prozíravě předpokládal, že v blízké budoucnosti se již prosté vrstvy nebudou projevovat pouze nehovorností a pohroužeností do sebe sama, kdy nejen absence státní vzdělávací struktury, ale i určitá svěhlavost přivede je a jejich představitele na počátek zcela nové epochy, a to epochy nikoliv v národním, nýbrž světovém měřítku. Pravdou ovšem zůstává, že se zmíněné Holečkovy myšlenky dostávají do určité kontradikce s jeho trváním na samoděržavné carské vládě. I on sám mohl předvídat, že pokud by lidové masy skutečně začaly samostatně jednat, dostaly by se dříve nebo později do jistého střetu s absolutistickým režimem. Viditelné zklamání z jednání prostých vrstev je proto zřetelné v Holečkově stati z poválečného období: „*Nebylo zapotřebí, aby si muži dobyli více půdy zločinem a svou nesmazatelnou hanbou. Byli by svého dosáhli cestou pravidelnou, bez otřesů, ve kterých se pochoval mocný ruský stát, jež bude národ budovati jen nesmírným, ale docela zbytečným náparem sil, jež měly býti věnovány ne boření, nýbrž tvoření.*“⁴⁷

Co Holeček nikdy neskrýval, byl poměrně intenzivní antiklerikalismus. V prvním díle svých pamětí, kde autor líčí své dětství, jsou zdejší duchovní vykresleni v těch nejčernějších barvách jako arogantní, nadbytečně autoritativní, dokonce navádějící k nepravostem – zcela v kontrastu k bodrým, skromným, duchovních zásad znalým a bohabojným sedlákům. Podobně je tomu i v Holečkových dopisech z Ruska. Zatímco muži jsou podle Holečka milí, nevtíraví a učenliví, s jejich duchovními pastýři je to daleko horší: „*Za to se mi nelíbí popové... V Moskvě a Petrohradu arci se budou jevit jinak, ale ti selští popové, jichž půl tuctu jelo s námi, jsou odporni svou špinavostí, dotěrností a nevědomostí. Spí na palubě a do kajut I. a II. třídy chodí loudit čaj, cukr a nedojedky. Včera přilezli (!) za nějakým arménským arciknězem, aby se s ním hádali o víře. Podivil jsem se, jak i v té příčině jsou nevědomí, ačkoli přece vyšli ze seminářů.*“⁴⁸ „*Ve společnosti mezipalubní několik... popů... Nadbytek intelligence nekouká z jejich tváří. Smrkají na podlahu.*“⁴⁹ Přitom byl jihočeský spisovatel známý tím, že měl mnohem blíže než ke katolické víře právě k pravoslavné církvi, jež byla dle něj mnohem více spjata se samotným národem.⁵⁰ Když roku 1917 stanul před soudem jako svědek v procesu s duchovním, jenž byl obviněn

46 ANM, f. Grégr Julius, kart. 4, inv. č. 4/1, sign. 4/1, fol. 19.

47 PNP, f. Holeček Josef, výstřížky, J. HOLEČEK, *Co se děje v Rusku?*, in: Národní Politika, 17. 7. 1920.

48 ANM, f. Grégr Julius, karton 4, inv. č. 4/1, sign. 4/1, fol. 18.

49 PNP, f. Holeček Josef, vlastní rukopisy.

50 PNP, f. Holeček Josef, rukopisy: Odhalení pomníku N. V. Gogola v Moskvě, s. 2.

z panslavistické propagandy, obhajoval pravoslaví: „...je to víra většiny Slovanů a nad to víra, které se křivdí... je vykřičeno jako zpátečnické a není... pravoslaví si zakládá na tom, že zůstalo nejbližší původní církvi Kristově a této vlastnosti, v níž ono vidí přednost přede všemi druhými církvemi křesťanskými, vzdáti se nemíní.“⁵¹

Zájem o Rusko a Slovanstvo obecně lze spojovat nejen s Holečkem, ale prakticky též s celou jeho rodinou. S manželkou Zdenkou se seznámil dva roky po první cestě na Rus v Ruském spolku, jehož byli oba členové.⁵² Syn Jeronym byl legionářským spisovatelem. Je evidentní, jak Holečkovi záleželo na tom, aby syn Rusko poznal a zamiloval si je, jak též píše v dopise manželce poté, co byl syn pozván Holečkovým ruským přítelem strávit prázdniny na Kavkazu: „*Tím se plní, čeho jsme si přávali: aby našeho syna zvali k sobě moji ruští přátelé a on aby při té příležitosti ohlížel se po Rusku a zdokonaloval v ruském jazyku.*“⁵³ Dcera Darja byla překladatelkou ze srbochorvatštiny a ruštiny a její manžel pracoval jako úředník banky Slavie v Sarajevu a Lublani. Další dcera Jelena si pak vzala slavistu Julia Heidenricha-Dolanského.⁵⁴

O Josefu Holečkovi se na východě psalo a byl zde veřejně známý.⁵⁵ Kromě toho byl členem či předsedou řady s Ruskem spjatých institucí a dopisoval si s představiteli ruské slavjanofilské inteligence.⁵⁶ Těmto osobám nebyl Holeček pouze prostředníkem u redakce *Národních listů*, ale zasílal jim též svá díla, která byla hojně překládána do ruštiny.⁵⁷

Holečkovy cestovní zápisníky jsou doslova přeplněné nejrůznějšími informacemi, výstřížky i kresbičkami z Ruska, často jsou v nich celé rusky psané pasáže. I v korespondenci se objevují známky toho, že Rusko pro něj nebylo pouze zemí zásadního politického významu, ale i místem, ke kterému se v myšlenkách rád vracel. Svou ženu oslovoval jménem Tolstého hrdinky románu *Vojna a mír* Natašy a i ve vztahu k ruskému mužictvu měl blízko k filosofii Lva Tolstého. Byl dokonce obeznámený s tvorbou významného satirika kateřinského období Denise Ivanoviče Fonvizina.⁵⁸ O Dostojevského dílech pak psal poněkud neortodoxně: „*Skladby Dostojevského byly by krváky, kdyby vysoká tendence mravná a nejhrolivější láska k bližnímu nepovznášela je na zlatou knihu člověčenstva.*“⁵⁹

Závěr

Pro Josefa Holečka představovalo předválečné Rusko principiálně nejdůležitější slovan-

51 Cit. dle: Jaroslav ŠUVARSKÝ, *Spisovatel Josef Holeček a pravoslaví*, in: Hlas pravoslaví, r. 31, 1975, č. 3, s. 55–56.

52 PNP, f. Holeček Josef, rodinná korespondence.

53 PNP, f. Holeček Josef, rodinná korespondence.

54 Ondřej MACURA, *Josef Holeček. Soupis osobního fondu*, Praha 2005, s. 3.

55 ANM, f. Grégr Julius, kart. 4, inv. č. 4/1, sign. 4/1, fol. 12.

56 Např. univerzitní profesor slavistiky Timofej Dmitrijevič Florinskij, či významný matematik a fyzik Michail Michailovič Filippov. Novinář a člen Petrohradské slovanské dobročinné společnosti Platon Andrejevič Kulakovskij byl již zmíněným hostitelem Holečkova syna, PNP, fond Holeček Josef, přijatá korespondence.

57 Ukázky z Holečkova *Zájezdu na Rus* byly zveřejněny roku 1902 v periodiku *Russkij věstník*, stať s černohorskou tematikou byla přeložena do ruštiny a vytištěna v časopisu carského ministerstva vojenství, Ondřej MACURA, *Josef Holeček. Soupis osobního fondu*, s. 39; J. HOLEČEK, *Pero*, díl 3., s. 178.

58 PNP, f. Holeček Josef, rodinná korespondence.

59 J. HOLEČEK, *Zájezd*, s. 71.

skou zemi. Z osobního hlediska mu bylo jakousi hrází proti „přetechnizované“, mravně zkažené a k úpadku spějící západní společnosti. Vnímal je jako mocný stát s řadou slabín, mezi něž řadil především nedostatečně vzdělané mužické vrstvy i nepřilíš ideální poměry k ostatním slovanským národům. Ale jelikož podle něj „*trochu mušího trusu nemůže zbořiti tak velikolepou budovu jako je Rusko,*“⁶⁰ uvědomoval si především kulturní potenciál, díky kterému by Češi měli rozvíjet kontakty s touto zemí. Pokud tedy Holečka pobyt v Rusku o něco obohatil, byl to dozajista rozumnější přístup k pravé podstatě věci a nikoliv pouze jejich zevnějšku: „*Přiznávám se, že právě poznání ruského světa naučilo mne nepřeceňovati vše to, co tvoří plevu národa, naučivši mne zároveň tím více si vážiti si jeho zrna.*“⁶¹

Pro Holečka příznačné je přirovnání Slovanstva k jedné armádě: „*Svět slovanský dá se přirovnati vojenskému táboru. Rusko je hlavní voj, jenž dosud v zápase utkán nebyl... Slovanští národové jsou před ním posunuti směrem k nepříteli jako přední stráž... Některé z nich, jako česká, dlouho již v tuhém boji s nepřitelem zápolí.*“⁶² Tak jako Holeček psal o poměru ruských důstojníků ke svým vojákům ve vojenských leženích, tak si zřejmě též představoval vztah Ruska k okolním slovanským národům, tedy jako rodinný vztah naplněný vzájemnou úctou i střízlivou poslušností nižšího k vyššímu, respektive menšího k většímu.

Holečkův náhled na zemi, z něhož nejvíce je cítit naděje, charakterizuje drobná poznámka v jeho zápisníku: „*Rusko má pevnou ruku, nerozvážných mnoho, ale dělá, staví, může chybit, ale může i napravit.*“⁶³ V kontextu moderních dějin téměř prorocká jsou Holečkova slova: „*Rusko je dítě, které je ještě z polovice v lůně matky. Až se úplně narodí, až pak vzroste a dospěje, o tom nyní nemůžeme mít ani potuchy.*“⁶⁴ Především první, nejzásadnější cesta do carské říše mu nepochybně přinesla mnoho nových zkušeností, poznatků i inspirace pro vlastní díla, a jak sám tvrdil, vrátil se z ní „*větším rusofilem, než jsem odjel.*“⁶⁵

Holeček se tedy při hodnocení Ruského impéria logicky nevyhнул některým nekritickým a silně subjektivním postřehům. Díky jeho poměrně obsáhlým a zajímavým informacím, například, co se popisu ruského mužictva týče, je si však možné uvědomit, že země, která je v současnosti nikoliv bezdůvodně pojímána především politickým prizmatem, disponovala a dodnes disponuje rovněž velkým duchovním potenciálem, který umožňuje člověku reflektovat sám sebe a realizovat to, po čem touží.

60 ANM, f. Grégr Julius, kart. 4, inv. č. 4/1, sign. 4/1, fol. 15.

61 J. HOLEČEK, *Ruskočeské kapitoly*, s. 32–32.

62 J. HOLEČEK, *Ruskočeské kapitoly*, s. 111–112.

63 PNP, f. Holeček Josef, vlastní rukopisy.

64 PNP, f. Holeček Josef, vlastní rukopisy.

65 ANM, f. Grégr Julius, kart. 4, inv. č. 4/1, sign. 4/1, fol. 15.